

G.

Recenze

Adriaan von Müller–Klara von Müller-Mučí, *Die Ausgrabungen auf dem Burgwall in Berlin-Spandau*, Část 1, 170 stran, část 2, 76 plánů. Berlin 1983.

Tato publikace je významným příspěvkem k dějinám slovanského kmene Havolanů v rozmezí více než pěti století. Archeologický výzkum slovanského hradiska v Berlíně-Špandavě se stal bohatým zdrojem nových poznatků o politickém, hospodářském a sociálním vývoji Slovanů na Havole. Výzkumné práce na tomto hradisku probíhají sice už od r. 1960, ale intenzita výzkumných prací zpočátku trpěla střídáním vedoucích výzkumu. Teprve koncem šedesátých let, kdy vedení výzkumu se definitivně ujal A. v. Müller, od r. 1971 pak ve spolupráci s K. von Müller, se výzkum úspěšně rozvíjel. Přesto, že výzkumné práce nebyly ještě skončeny a v posledním roce došlo k dalším významným objevům (např. půdorys dřevěného kostela), rozhodli se autoři doposud získané výsledky zpřístupnit odborné i laické veřejnosti.

Slovanské hradisko v Berlíně-Špandavě leží na pravém břehu řeky Havoly, v místech jejího soutoku s řekou Sprévou. Autoři se pokusili o rekonstrukci původního vzhledu krajiny (příloha č. 1), kdy řeka Havola vytvářela několik ostrůvků a na jednom z nich byl vybudován hrad. Archeologickým výzkumem bylo zjištěno, že vzniku hradu předcházelo otevřené sídliště. S výstavbou prvního hradu malých rozměrů (maximální průměr 28 m) bylo započato na začátku 8. století. V průběhu dalších století došlo k několikerému zničení, takže bylo možno rozlišit 8 fází, přičemž fázi 2., 5. a 6. bylo možno dělit ještě na a, b.

V průběhu 8. století došlo k osídlení sousedního ostrova na jižní straně. Pozoruhodné je zjištění, že toto sídliště bylo od samého začátku své existence opevněno a nemělo vesnický charakter. Jeho existence v těsné blízkosti hradu mu vtiskla řemeslnický charakter.

Ve druhé fázi došlo k vybudování důkladnějšího opevnění jak hradu tak i řemeslnické osady. Těleso valu mělo konstrukci roštovou. Tato konstrukce byla použita v prvních pěti fázích. Ve třetí fázi byla zesílena konstrukcí hákovou a jen v této fázi bylo při stavbě valu použito i kamenů. Od šesté fáze bylo těleso valu stavěno konstrukcí komorovou. Počínaje druhou fází byl vstup do hradu opatřen branou, která stála na západní straně. Na vnitřní straně tělesa valu byly po jeho obvodě vybudovány komory na obilí podobně jako v Tornově ve fázi B. Na vnitřní ploše stálo asi 9 domů postavených konstrukcí srubovou. V první třetině 9. století došlo ke zničení jak hradu, tak řemeslnické osady. Hrad byl brzy obnoven (fáze třetí), ale osada na jižní straně zůstala pustá.

Třetí fáze hradu v Berlíně-Špandavě spadá do 9. století, tedy do doby rozkvětu Velké Moravy. Nejen ve způsobu stavby, ale i v hmotné kultuře jsou doloženy vlivy a kontakty s jižními Slovy, především v Lužici, Slezsku, ale i v Čechách a na Moravě. Kulturní vliv Velké Moravy je autory na několika místech zdůrazněn (např. str. 38). Úzké kontakty s Moravou a později s českým knížetstvím vidí autoři také v uzavření sňatku českého knížete Vratislava s Drahomírou z kmene Stodoranů (Havolanů), kteří byli tehdy pod vládou vlastních knížat. Pravděpodobně nebude náhodné, že hrad třetí fáze zanikl v letech 928–929 v době bojů mezi Havolany a německými vojsky Jindřicha I.

Na troskách hradu 3 byl vybudován hrad čtvrté fáze. Trval však necelých 10 roků, neboť sotva přečkal události roku 940 (tažení krále Oty I.). Krátkost času také nedovolila obnovit řemeslnickou osadu jižně od hradu. Při obnově hradu nedošlo k rozšíření valového tělesa, ale k jeho zvýšení. K zesílení opevnění došlo na západní straně valu, kde se nacházela brána, a to dřevěnou stěnou postavenou z půlených kmenů dubů. Obdobu tohoto způsobu opevnění uvádí autoři z Kouřimi v Čechách a na hradisku Hammaburg v Hamburgu.

Před započítáním výstavby hradu páté fáze došlo k velkým terénním úpravám, z nichž nejdůležitější bylo zasypaní ramena Havoly dělicího jižní ostrov od hradu. Spojením obou ostrovů vznikla plocha 150 m dlouhá a 50 m široká. Navázkou velkého množství písku došlo také ke zvýšení této plochy o 1 m. Spojením obou částí tj. hradu a osady došlo k vybudování nového opevnění. Rozkvět předhradí se udál v době páté fáze, tj. ve druhé polovině 10. století. Pátou fází dělí autoři na poměrně krátké období označené „a“ (před zasypaním Havoly) a období „b“ po spojení obou částí.

Hrad s však neměl dlouhého trvání a rok 983 velmi pravděpodobně znamenal jeho konec. Silně spálené vrstvy této fáze svědčí o velkém požáru.

Brzy po r. 983 bylo započato s výstavbou nového hradu a obnovou předhradí. Charakteristickým byla výstavba valu kolem hradu i celého předhradí, a to novou komorovou konstrukcí. Zánik fáze 6 „a“ lze klást k r. 1030, kdy polský kníže Měšek vpádl na toto území. Následující fáze 6 „b“ pak trvala až do konce 11. století a možno ji označit za dobu velkého rozkvětu, o čemž vydává svědectví řada nálezů. Křížácké tažení markraběte Uda III. ze Stade zničilo s velkou pravděpodobností hrad i předhradí ve Špandavě. O vlivu Obodritů v tomto období svědčí nález zlatého prstenu (Thebalring) s nápisem.

Výstavba 7. fáze se udála brzy po roce 1100. Historicky se jedná o dobu, kdy Havolané byli pod vládou vlastních knížat (Mojmír, Přibyslav-Jindřich). Po smrti Přibyslava-Jindřicha r. 1150 se ujímají vlády nad zdejším územím Askaniovci, kteří si budovali nové sídlo v místech nynější Citadely a slovanský hrad skončil svoji historickou úlohu.

Archeologický výklad je doplněn třemi přílohami. V první se P. Heidenreich pokusil o rekonstrukci brány z konce 8. století, W. Gehrke popisuje církevní stavbu na předhradí z druhé poloviny 12. století a W. Schich se pokusil o charakteristiku slovanského městského útvaru. Fotografické záběry z výzkumu pak druhý svazek příloh s rekonstrukcí všech fází jsou názorným doplněním výkladu. Lze si jen přát, aby další ohlášené svazky zpřístupnily bohatý nálezový fond z tohoto významného centra slovanské minulosti.

VLADIMÍR NEKUDA

Imre Holl-Nándor Parádi, *Das mittelalterliche Dorf Sarvally*. Fontes archaeologici Hungariae, Budapest 1982, 253 str., 174 obr. a 11 tab.

Archeologické výzkumy zaniklých středověkých vesnických sídlišť zaujímají v Maďarsku důležité místo. Důkazem toho je zaniklá středověká vesnice Sarvally (asi 60 km od Sümeg, komitat Veszprém, kraj Tapolca), jejíž archeologický výzkum se uskutečnil v letech 1969–1974 ve spolupráci Archeologického ústavu Maďarské akademie věd a Maďarského Národního muzea.

V úvodní kapitole je vesnice Sarvally zasazena do celkového vývoje středověkého osídlení, které do okruhu asi 10 km představovalo 28–30 vesnic, 3 hrady a 1 klášter. Uvedený počet svědčí o hustém osídlení. Vzdálenost mezi jednotlivými vesnicemi činila asi 2–3 km. V době Arpádovců zanikly úvě vesnice, v období mezi r. 1300–1430 jen jedna vesnice, avšak v období 16.–17. století zaniklo 11 vesnic.

K nejvýznačnějším vesnickým stavbám v Sarvally patřil kostel, u něhož bylo možno zjistit tři fáze, a to jak na základě přístaveb, tak románských a gotických architektonických článků. Kolem kostela se rozkládal hřbitov ohraničený kamennou zdí. Jen část pohřebiště – 34 hrobů – bylo zkoumáno. Počátek výstavby kostela spadá do druhé poloviny 11. nebo do 12. století. Druhou stavební periodu datují autoři do druhé poloviny 13. století a přístavbu sakristie do 14. století.

Z ostatních vesnických staveb bylo odkryto 21 půdorysů obytných a hospodářských objektů a po dvou dalších objektech byly získány jen stopy. Na základě nálezového inventáře pocházejí odkryté půdorysy ze 14.–15. století. Na začátku 16. století byla vesnice zničena. Z časového zařazení odkrytých objektů vyplývá, že nejstarší osídlení doložené existencí kostela do 12. století, nebylo nalezeno. Autoři se domnívají, že se nacházelo poněkud severněji od vesnice.

Půdorysy odkrytých staveb jak obytného tak i hospodářského charakteru se vyznačovaly kamenným základem, který sestává převážně jen z jedné vrstvy. V rozích se nacházely zpravidla kameny větších rozměrů. Vzhledem k tomu, že nebyly nalezeny další kameny ani jejich destrukce, zbytky malty a kulové jámy, byla nadzemní část staveb dřevěná, postavená sruhovou konstrukcí. Jen sklepní prostory, zjištěné u pěti domů a ze dvou třetin zahloubené, měly stěny kamenné. Půdorysné dispozice jednotlivých domů ukazují, že nebyly stejně veliké. Vedle dvouprostorových byly v této vesnici také domy troj-, čtyř- i pětiprostorové. Sklepy byly součástí jak větších tak i menších domů, ale u 10 domů vůbec nebyly. Existenci sklepů spojují autoři s vinařstvím.

K vytápění domů sloužily pece. Stávaly zpravidla v rohu první místnosti. Pece byly hliněné, některé měly i kamennou podzdivku a kameny obložené ústí. Několikeré obnovování pece svědčí o tom, že domy existovaly dlouhou dobu. Nálezy kachlů ve dvou domech (17 a 23) svědčí o tom, že byly vybaveny kachlovými kamny.

Půdorysy hospodářských objektů nebyly tak výrazné jako u domů. Ve dvou případech se hospodářské objekty napojovaly pravoúhle přímo na dům, takže lze hovořit o hákovém typu usedlosti. Tři hospodářské budovy stály volně za domem a autoři je interpretují jako chlévy, v jednom případě pak jako stodolu, neboť pro ni mají analogii v lidové architektuře.

Archeologickým výzkumem byl získán bohatý soubor předmětů hmotné kultury. Na prvním místě

co do počtu jsou to keramické výrobky: hrnce, zásobnice, poklice, poháry, svícny, mísy a kachle. Mísy a polévaná keramika byly zastoupeny jen několika zlomky. Převážná část keramiky byla vyrobena z červené hlíny, část výrobku má žlutou až žlutobílou barvu a jen menší skupina keramických výrobků byla vypálena do šedé barvy. Nádoby do žluta až žlutobíla vypálené byly zdobeny červeně malovaným dekorem. Pozoruhodné je zjištění, že keramické výrobky během jednoho století se v podstatě neměnily. Jedná se o keramiku z 15. (převážně z druhé poloviny) a z první poloviny 16. století. Keramika ze staršího období byla zastoupena jen ojediněle.

Vedle keramiky jsou hojněji zastoupeny v nálezovém inventáři železné předměty. Ty pocházejí z vybavení domácnosti (nože, nůžky) ze stavebního kování (zámky, klíče), nebo jsou to předměty řemeslné (nebozezy, sekery) a zemědělské výroby (srpy, kosy, kování vozů). Z ořebního nářadí bylo nalezeno jediné krojidlo a jedna otka. Autoři se domnívají, že cenné předměty jako např. radlice si obyvatelé vesnice po jejím zániku odnesli.

Zvláštní pozornost byla věnována zbraním. I když jich nebylo nalezeno mnoho, vidí v nich autoři výzkumu doklad společenského postavení obyvatel vesnice. Domy vybavené zbraněmi považují za sídlo nižších šlechtických rodin, jejichž povinností byla vojenská služba. Jak výstavbou tak i bohatostí nálezů se 3 domy (26, 17, 23) výrazně lišily od ostatních. Nálezy přezek vedly I. Holla k úvaze o kroji, resp. o opascích. K výčtu nálezového inventáře třeba ještě doplnit nálezy skla a majoliky.

Zcela stručně je podán seznam zastoupených dřevin, obilovin a ovoce. V samostatné kapitole jsou zpracovány zvířecí kosti od J. Matolcsiho.

Sarvaly je první systematicky prozkoumanou středověkou vesnicí na území Maďarska. Význam tohoto výzkumu není třeba zvláště zdůrazňovat. Je to důležitá sonda do života středověkého venkovského sídla ve středoevropském prostoru. Půdorysy jednotlivých usedlostí spolu s nálezovým inventářem zůstanou trvalou hodnotou a základem další vědecké práce. Problematickou se mi zdá charakteristika sociální, neboť jen z nálezů zbraní nelze odvozovat příslušnost k nižší šlechtě.

VLADIMÍR NEKUDA

N. Wand, Ausgrabungen in einer mittelalterlichen Dorfwüstung Holzheim bei Fritzlar. Schwalm-Eder-Kreis, 1983, 31 str.

Z pera jednoho z vedoucích výzkumů pochází informativní publikace o velmi zajímavém archeologickém výzkumu. Lokalita leží na místě vzhledem k průběhu středověkých cest velmi exponovaném. Holzheim se v písemných pramenech poprvé uvádí r. 1040, ale jméno samo ukazuje na vznik v 8. století. Od první poloviny 14. století je znám kostel sv. Tomáše a od konce 14. století stráž (Holzheimer Warte), která v 15. století byla součástí strážního systému města Fritzlaru. Ve 13. století jsou známi pánové z Holzheimu. Zánik sídliště lze položit do dvacátých let 15. století.

Archeologické výzkumy na lokalitě probíhají od r. 1976, kdy začaly jako záchranné práce. Podařilo se zatím doložit, že místo bylo osídleno v časně době železné (900–400 př. n. l.) a od doby římské (2.–4. stol. n. l.) až do počátku 15. století. Význam Holzheimu vzrostl kolem r. 1000 se založením kostela, nižinného hradu a panského dvora. Kolem r. 1100 začíná velká přestavba sídliště přemístěním panského dvora do blízkosti kostela a založením nového opevnění. Největšího rozkvětu dosáhl Holzheim mezi r. 1200 až 1350. Na počátku 15. století zaniklo sídliště velkým požárem. Později zde existoval jen strážní opevněný bod. Při výzkumu byla prozkoumána celá řada zemnic, zásobních jam i nadzemních domů. Celkem dobře je znám mladší dvůr z doby kolem r. 1100, i když je odkryt asi jen z jedné třetiny. Opevněn byl příkopem a dvojitou palisádou, která vymezovala čtvercový areál o rozměrech 40×50 m. V centru stála velká nadzemní budova 15×6 m, další menší nadzemní budovy, jakož i zemnice. Interpretovat se podařilo především pekárnu a tkalcovnu. Předchůdce tohoto dvora byl jen částečně prozkoumán na jiném místě. Jeho půdorys byl obdélníkový o rozměrech 60×40 m. Kostel sv. Tomáše z doby kolem r. 1000 byl dřevokamennou stavbou o rozměrech 12×6 m. U kostela byl zjištěn hřbitov. Kostelní okrsek byl krátkodobě, patrně v souvislosti s lokální válkou, opevněn příkopem a zdí.

V areálu vesnice se nacházejí dva nižinné hrady z nichž bylo možno kontrolovat důležité dálkové cesty. Ze starší lokality vzniklé kolem r. 1000 se dochovaly zbytky věžové kamenné stavby obklopené čtvercovým příkopem. Asi o sto let později bylo toto panské sídlo nahrazeno větším opevněným sídlem z něhož byly prozkoumány pozůstatky kruhové věže chráněné hradbou a příkopem.

Nálezy byly zveřejněny jen v úzkém výběru, který dokumentuje středověkou kulturu. Pozoruhodná je bronzová jehlice, zlomek flétny z kosti, kování knihy z doby kolem r. 1100 a oslí podkovy.

Výzkum v Holzheimu je z hlediska vývoje opevněných sídel šlechty nesmírně důležitý. Zvláště pozoruhodné jsou opevněné dvory na čtvercovém areálu jejichž výzkum je zatím v Evropě málo